

Nova ekološka klasa

Tradicionalna srednjeklasna ljevica kao „propovjednik“ ideologije odrasta

Ivan Burić*

Sažetak

Polazeći od teorijske koncepcije Latoura i Schultza, prema kojoj ekološka transformacija zahtijeva jasno definiranog klasnog čimbenika, testirano je pristajanje uz indikatore vrijednosne orijentacije koja konvergira s ideološkim konceptom tzv. odrasta. Analizirani su podaci prikupljeni 2020. godine na uzorku europskih zemalja u okviru ISSP istraživačkoga projekta. Rezultati ukazuju na to da su najviše vrijednosti analiziranih indikatora pristajanja uz ideologiju odrasta svojstvene građanima razvijenijih zemalja i lijevo orijentiranim članovima tipičnih frakcija tradicionalne srednje klase.

Ključne riječi: odrast; nova ekološka klasa; nove srednje klase; tradicionalna srednja klasa; postindustrijalizacija; kapitalizam

Uvod

Priličan medijski interes prošle godine (2023.) izazvala je konferencija koja je u Zagrebu održana uz potporu gradske vlasti ne temu tzv. odrasta (eng. *de-growth*). Taj je do tada u široj javnosti uglavnom nepoznat izraz naglim medijskim eksponiranjem iznenada došao u središte javne pažnje.

Iako odrast njegovi zagovornici promiču kao društveni pokret, misaonu školu, pojmovni okvir kojim se drugačije prikazuje pretvorba i uporaba energije i materijala (Domazet i Dolenc, 2016, VI), pažljivije čitanje literature o toj temi otkriva da je riječ o svojevrsnom ideološkom konceptu, nizu ideoloških propozicija i pojmovnih konstrukcija o odnosu čovjeka i prirode, načinu prevladavanja ekoloških problema, ali i poželjnim smjerovima društvenoga razvoja i oblikovanja društveno–ekonomskoga poretka.

* Izv. prof. dr. sc. Ivan Burić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilište u Zagrebu. Adresa: Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8539-6013>. E–adresa: iburic@fhs.unizg.hr

Osnovna je svrha ovoga rada pokušati utvrditi postoji li širi potencijal za prihvaćanje ideologije odrasta u europskim društvima. Polazeći od koncepta nove ekološke klase, koji su u knjizi *Memorandum o novoj ekološkoj klasi* razradili Bruno Latour i Nikolaj Schultz (2023), a koji naglašava da sveobuhvatna društveno–ekološka promjena nije moguća bez jasno definiranoga klasnoga čimbenika, provedena je empirijska analiza s ciljem izlučivanja društveno–klasnih segmenata koji bi prema Latourovu i Schultzovu konceptu predstavljali ključne dijelove socijalne baze, koja bi inicirala proces jedne radikalnije društvene i ekološke transformacije.

1. Teorijske propozicije odrasta: mekano oblikovana misaona disciplina ili ideologija?

Pojam odrasta prvi je put oblikovan 1972. tijekom rasprave koju je organizirao časopis *Nouvel Observateur*, u kojoj je André Gorz propitivao odnos između rasta i kapitalizma. Gorzova promišljanja dio su rasprave o tzv. nultom rastu, koja je uslijedila nakon objave izvješća Rimskoga kluba.¹ Nekoliko godina kasnije, 1979. objavljena je prva knjiga koja u naslovu sadržava izraz za odrast. Riječ je o zbirci tekstova rumunjsko–američkoga ekonomista Nicholasa Georgescu–Roegenaa *Demain la décroissance* (“Sutrašnje odrastanje”). Od 2000–ih godina taj pojmovni okvir sve intenzivnije je artikuliran u različitim ekološko–aktivističkim inicijativama i pokretima (Duverger, 2020).

Kao pojmovni okvir unutar kojega se promišljaju novi pravci suodnosa čovjeka, prirode i društvenoga razvoja, koncept odrasta polazi sa stajališta da trenutačno živimo u vremenu antropocena, u kojem čovjek sa svojim aktivnostima neposredno utječe na planetarne ekosustave i klimu. Stoga je u svrhu izbjegavanja sveobuhvatnoga kolapsa ekosustava koji podupiru civilizaciju potrebna promjena »društvenog metabolizma«, kao i očekivanja, težnji, ponašanja i stavova ve-

1 Iako se je odnos čovjeka i prirode počeo propitivati već u 19. stoljeću, širenje ekološke misli intenzivirano je šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Pojava prvih naznaka ekološke krize koja se razvija uslijed brzoga industrijskoga i ekonomskoga rasta potiče razvoj ekološke ideje u okviru tzv. novih društvenih pokreta. Širenju ekološke misli pridonio je i Rimski klub objavom studije *The Limits to Growth* (“Granice rasta”) 1972. godine, koja je najavila loše posljedice ekonomskoga rasta i tehnološkoga razvoja na okoliš i na ljudsko preživljavanje zbog trajnoga rasta svjetske populacije i pretjeranoga iskorištavanja prirodnih resursa (Tomašević i Jeličić, 2021, 489). U takvom kontekstu dolazi i do razvoja socijalne ekologije kao interdisciplinarnе znanosti koja polazi od pretpostavke da su ekološki problemi posljedica društvenih, ekonomskih i političkih odnosa. Socijalna ekologija problematizira brojne fenomene kao što su rast, razvoj, održivost, antropocentrizam, bioraznolikost, ekološku krizu, ekološki otisak. Šezdesetih godina i u Katoličkoj crkvi javljaju se pitanja o problemima i šteti koju nanosi tehnološki razvoj prirodi. Na razini Učiteljstva o ekologiji, Katolička crkva progovorila je preko svojih papa (Pavao VI., Ivan Pavao II.) da je ekološki problem bitno moralni problem povezan s dubokom moralnom krizom suvremenoga čovjeka. Naposljetku, papa Franjo objavio je encikliku o ekologiji *Laudato si'* gdje jasno ukazuje na činjenicu da je za nered u prirodi odgovorno čovječanstvo, te da čovjek mora postati svjestan »ljudskoga razloga ekološke krize«, kao i »antropocentričnoga ekscesa« (Tomašević i Jeličić, 2021, 459–496).

ćine globalnoga stanovništva, posebno na globalnom sjeveru (Ančić i Domazet, 2015, 456). Drugim riječima, potrebno je napraviti drastične promjene u konceptu ekonomske proizvodnje i potrošnje, odustati od imperativa ekonomskoga rasta te osmisliti drugačiju paradigmu osiguranja uvjeta za život na planetu. Dakle, u slučaju odrasta nije riječ samo o konceptu ekološke transformacije. Kao idejni koncept on promiče i nužnost promjene društvenih odnosa i socioekonomskih razvojnih pravaca te je snažno saturiran antikapitalističkim sentimentima. Promicatelji odrasta, ili “odrastnici” kako ih Domazet i Dolenc nazivaju (2016, XIII), smatraju da je upravo kapitalizam ono što povezuje fizički utjecaj čovjeka na prirodu s društvenim ograničenjima.² Zbog toga ističu da koncipiranje socioekonomskoga razvoja prema idejnim načelima odrasta ne “spašava” samo prirodu, nego i društvo, jer u društvima koja će se preobraziti prema načelima odrasta, tj. u tzv. “postrast” društvima, »ekonomija više nije središte svega; demokracija je izravna; višak se troši za reprodukciju i zabavu; dohodak i bogatstvo se raspoređuju prema egalitarnim načelima; vitalni resursi, infrastrukture i prostori su zajednički; tehnologija je druželjubiva i služi u društvene svrhe; protok resursa je minimiziran; a radno vrijeme se smanjuje smanjenjem potrošnje, proizvodnje i rasipnih izdataka« (Brajdić Vuković et al., 2020, 142). Prema tomu, od strane njegovih zagovornika odrast se utemeljuje ne samo kao odgovor na ekološku, nego i kao odgovor na društveno–ekonomsku krizu, za koju smatraju da je trenutačno globalno prisutna. Uz zagovaranje ponovnoga uspostavljanja ravnoteže prirode i društva, koja je narušena ljudskim djelovanjem, njegovu podlogu, kao što je istaknuto, čini i defetizacija ekonomskoga rasta, skeptičnost prema kapitalizmu, sklonost egalitarizmu i redistribuciji, afirmacija novih oblika pojedinačnih i društvenih aspiracija, zalaganje za jačanje neposredne demokracije. Prema tomu, odrast se može tumačiti i kao radikalizacija koncepta održivoga razvoja. Taj koncept pojavio se je šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća kao odgovor na sve izraženiju ekološku krizu, kao koncept koji uključuje sav daljnji čovjeku potreban razvoj, uz nužnu zaštitu okoliša. Najpoznatija i najprihvaćenija definicija datira još iz 1987. godine: Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, a istodobno ne ugrožava mogućnost budućih naraštaja da zadovolje svoje potrebe (Koprek, 2019, 27). Pojednostavljeno, za razliku od ideje održivoga razvoja, odrast snažnije promiče potrebu radikalne društvene i ekonomske promjene, tj. snažnije naglašava nužnost dokidanja postojećega socioekonomskoga sustava budući da je on snažno saturiran imperativom ekonomske profitabilnosti, koji je svojevrсно “kukavičje jaje” podmetnuto životu na planetu.

Iz svega toga proizlazi kako odrast predstavlja jednu vrstu radikalnoga postmaterijalističkoga svjetonazora koji posjeduje obilježja koja dopuštaju da se o njemu govori i kao ideologiji. Naime, premda zagovornici odrasta naglašavaju

2 Valja istaknuti da su socijalistički polit–ekonomski sustavi, dizajnirani prema marksističkim ideološkim propozicijama, tijekom 20. stoljeća jednako doprinijeli pojavi ekološke krize kao i kapitalizam, na čije devastirajuće učinke promicatelji odrasta stavljaju najjači naglasak. Uostalom, pitanje je i kako nominirati postojeći socioekonomski i jednopartijski politički model Kine, koja je jedan od najvećih svjetskih zagadaivača.

da on nije »kruto oblikovana misaona disciplina, a još manje zadana strategija« (Domazet i Dolenc, 2016, XIV), po mnogim obilježjima ovaj skup ekološko–društvenih promišljanja moguće je tretirati kao ideološki koncept. Može se sagledati kao »skup ideja uvjerenja i projekcija preko kojih uže ili šire društvene grupe, socijalni, politički ili kulturni pokreti izražavaju svoj društveni interes i teže uspostavi svoje hegemonije ili poboljšanju vlastitog položaja« (Kalanj, 2010, 13). Također, u odrastu kao okviru promišljanja suodnosa čovjeka, prirode i razvojnih smjerova, prepoznaju se obilježja temeljem kojih Abercrombie, Hill i Turner (2008, 130) određuju ideologiju. Nedvojbeno je riječ o »usko prepletenom korpusu uvjerenja uspostavljenih oko nekolicine središnjih vrijednosti, koje su počesto u oporeci prema dominantnim institucijama i igraju važnu ulogu pri organiziranju sljedbenika u sekte ili stranke«.

1.1. Istraživanja odrasta u Hrvatskoj

U hrvatskoj je medijskoj i općoj javnosti ideološki koncept odrasta otkriven gotovo preko noći, ali u hrvatskoj društveno–humanističkoj akademskoj zajednici on nije nepoznanica. Određen broj društvenih znanstvenika, ujedno i lijevo orijentiranih ekološko–političkih aktivista okupljenih oko udruge Institut za političku ekologiju,³ zeleno–lijeve istraživačke i zagovaračke inicijative koja se naziva Grupa 22, stranke Možemo! te pojedinih djelatnika Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu već duže vrijeme sudjeluje u njegovoj aktivnoj promociji, ali i istražuje potencijale za njegovo šire društveno prihvaćanje. Od strane promotora toga ideološkoga koncepta provedeno je i nekoliko empirijskih istraživanja kojima su prvenstveno pokušavali utvrditi prihvaćenost nekih od njegovih vrijednosnih propozicija. Tako Domazet, Dolenc i Ančić (2012) u studiji *We Need to Change: Mapping Croatia's potential for sustainable development* navode kako bi relativno dobra pozicija Hrvatske za preorijentaciju na održivost mogla oslabiti pred političkim i društvenim preprekama. Naime, iako u Hrvatskoj postoji opća zabrinutost za pitanja okoliša, čini se da ona nije tako intenzivna kao zabrinutost za druga pitanja u društvu (Domazet et al., 2012, 41). Stoga ti autori smatraju da za traženi prelazak na održivi razvoj hrvatsko društvo mora pronaći način da životni standard i životne šanse ravnomjernije rasporedi među svojim članovima.

Polazeći od pretpostavke da su društvene promjene u srži kulturalne promjene te da svako društvo svoj transformacijski potencijal temelji na mogućnostima promjene dominantnih vrijednosti, Brajdić Vuković, Ančić i Domazet u članku *Values underpinning a degrowth transformation of the socio–political system* predstavljaju rezultate istraživanja vrijednosti koje bi trebalo podržavati i jačati kako bi društvene transformacije u smjeru odrasta imale priliku uspjeti.⁴ Autori

3 Institut za političku ekologiju je registrirana udruga građana u Hrvatskoj koja se predstavlja kao istraživačka i obrazovna organizacija koja oblikuje alternativne razvojne modele i inovativne institucionalne oblike za demokratsku političku i ekonomsku transformaciju društva (usp. IPE, s. a.).

4 Koriste podatke iz istraživačkoga projekta *International Social Survey Program* (ISSP) iz 2017. godine.

zaključuju da je sklonost odrastu povezana sa stavovima koji se u jednom širem kontekstu mogu tumačiti kao dio ove ideološke paradigme: podrška preraspodjeli dohotka, podrška državnoj potrošnji na okoliš te odgovornosti države za zakone o zaštiti okoliša, zatim potpora odgovornosti vlade u smanjenju razlika u dohotku između bogatih i siromašnih, kao i osiguravanju pristojnoga stanovanja za sve. Prema tomu autori konstatiraju da u Hrvatskoj postoji određen potencijal za društvenu transformaciju u skladu s načelima odrasta (Brajdić Vuković et al., 2020).

Ančić i Domazet (2015) na temelju podataka ISSP projekta iz 2011. godine, no korištenjem drugačijih indikatora, pokušali su ustanoviti koliko je ekološki motiviran potencijal odrasta prisutan u populacijama osamnaest europskih država. Ančić i Domazet konstatiraju da su oni koji su skloniji odrastu spremniji i na materijalno žrtvovanje radi zaštite okoliša, a što je jedan od zaključaka i rada Brajdić Vuković et al. (2020), da snažnije podupiru redistributivnu ulogu vlade te da imaju veću razinu društvenoga povjerenja. U konačnici zaključuju kako pokazatelji potencijala za odrast baš i nisu ohrabrujući. Navode da stanovništvo bogatijih zemalja, iako prednjači u orijentaciji prema smanjenju rasta, ostaje na razinama nedostatnim za snažniju ekološku mobilizaciju unatoč povijesti najveće potrošnje materijala i utjecaja na okoliš po glavi stanovnika u svijetu. Naime, u većini analiziranih zemalja prevladava stanovništvo koje je orijentirano prema neodrživosti (Ančić i Domazet, 2015, 464).

1.2. Nedostajuća društvena baza

Domazet i Dolencec (2016, XXIII) navode da se jedan od suštinskih problema prihvaćanja svjetonazorskih propozicija odrasta u Hrvatskoj odnosi na duboku internaliziranost zapadnjačkoga pogleda na vlastitu kulturu, relativno niski ekološki otisak Hrvatske, ali i na percipiranu materijalnu oskudicu, što zasjenjuje inače visoku razinu zabrinutosti za globalan trend klimatskih promjena i propadanja ekosustava. Istovremeno, kao što rezultati Ančića i Domazeta (2015, 464) sugeriraju, ni u ostalim europskim zemljama ta ideološka koncepcija nije široko prihvaćena. Prema tomu, iz perspektive njegovih zagovornika i dalje je aktualno pitanje o tom kakav je potencijal širega prihvaćanja ideoloških propozicija odrasta. Je li riječ o svjetonazoru koji će i u budućnosti nužno ostati manjinski ili je riječ o svjetonazoru koji ima potencijal širenja po društvenom korpusu te prema tomu i potencijal za indiciranje društvenih promjena kakve se njime propagiraju? Postoji li mogućnost da suvremeni kasnomodernistički društveni subjekti, orijentirani prema samoostvarenju i samoafirmaciji, prihvate takav u suštini radikalno postmaterijalistički koncept? Je li moguće svijet potrošačkoga kapitalizma, u kojem potrošačka dobra funkcioniraju kao kulturna, socijalna i identitetska dobra, transformirati prema onim društvenim formama u kojima će proizvodnja i potrošnja imati sasvim drugačiji predznak? Je li moguće od većine građana u suvremenim društvima napraviti “odrastnike” spremne na radikalno žrtvovanje životnoga standarda i potrošačkoga komoditeta?

Iz perspektive zagovornika odrasta, pozitivni odgovori na ta pitanja važni su stoga što svaka društvena promjena koja se temelji na određenoj ideologiji, ako nije nasilna, mora biti utemeljena “odozdo”. Širenje svjetonazora, vrijednosti, navada, etičkih normi i ideoloških propozicija moguće je samo ako su one šire prihvaćene u mikrosocijalnom kontekstu. Tek nakon toga postoje veće šanse da se one iskoriste kao oslonac za društvene promjene. Pitanje o intenzitetu potpore radikalnim ekološkim vrijednostima za njihove zagovornike nije nevažno, što pokazuje i zadnja knjiga francuskoga filozofa, antropologa i sociologa Brune Latoura, u čijem je bogatom opusu bavljenje ekološkim problemima važna sastavnica. Riječ je o knjizi *On the Emergence of an Ecological Class: A Memo* (“Memorandum o novoj ekološkoj klasi”), koju je napisao u suautorstvu s Nikolajem Schultzom (2023). Autori polaze od pretpostavke da je u cilju suzbijanja neupitne ekološke katastrofe potrebno pronaći kolektivnoga čimbenika koji će ekološko pitanje kao najvažnije civilizacijsko pitanje staviti u središte političke borbe. Smatraju da ekologija treba izići iz faze političke nezrelosti te se organizirati kao centripetalna politička sila. Radi toga nužno je uspostaviti novu socijalnu klasu koja bi »preuzela odgovornost za svako pitanje i za svaki teritorij, koja bi povezala svijet u kojem živimo sa svijetom od kojeg živimo« (Latour i Schultz, 2023, 27).

Ta klasa trebala bi od starih klasa preuzeti poziciju onoga što francuski sociolog Bruno Krasent naziva “ključnom klasom”, klasom oko koje se organizira raspodjela političkih pozicija. Ekologija bi time izišla iz svoje nezrelosti, prestala bi biti slučajan i prigodan pokret (Latour i Schultz, 2023, 28). Ta nova stožerna klasa tjeskobu koja postoji u vezi s ekološkim pitanjima pretočila bi u program mobilizacijskoga djelovanja, osnažila bi otpor društva sveopćoj ekonomizaciji života na zemlji. Dakle, da bi ekologija bila uspostavljena kao centralna politička snaga, Latour i Schultz apostrofiraju potrebu koncipiranja jasno artikulirane klase jezgre koja bi činila centripetalnu stratifikacijsku silu uspostavljanja novoga društveno–ekološkoga poretka. Međutim, teorijska artikulacija socijalne baze potrebne za jednu širu ekološko–društvenu promjenu nameće i jednu konkretnu empirijsku sumnju. Ona se može izraziti kroz pitanje o tom postoje li u širem društvenom vidokrugu konkretni društveni slojevi koji bi predstavljali stvarnu, a ne samo teorijsku, društvenu snagu potrebnu za transformaciju koju zazivaju Latour i Schutz.

Kako zazivana nova ekološka klasa, ako kao empirijski društveni čimbenik postoji i izvan teorijskih sfera Latoura i Schultza, nužno mora posjedovati i konkretna društvena obilježja, empirijskim dijelom ovoga rada namjeravamo utvrditi koji bi to socijalno–klasni segmenti mogli činiti jednu takvu stratifikacijsku silu. Namjeravamo utvrditi postoji li socijalno–klasna jezgra koja bi mogla potaknuti ekološke i društvene promjene sukladne konceptualno–ideološkim propozicijama odrasta, a prema čemu bi mogla biti nazvana, kako to sugeriraju Latour i Schutz, novom ekološkom klasom.

2. Metodologija istraživanja

2.1. Osnovni cilj istraživanja

Analiza prihvaćanja vrijednosnih propozicija ideologije odrasta s obzirom na socijalno–klasnu poziciju osnovni je cilj istraživanja. Time se posredno utvrđuje realističnost postojanja kolektivnih klasnih čimbenika koji bi prema Latourovnoj i Schultzovoj konceptualizaciji mogli imati status stožernih društvenih slojeva iz kojih će se izgrađivati jedna šira “ekološka klasa”. Pri tom se polazi od pretpostavke da pristajanje uz vrijednosno–ideološke propozicije odrasta predstavlja dobru indicaciju za definiranje mogućega kolektivnoga čimbenika, koji bi prema Laoutru i Schultzu trebao predstavljati glavnu društvenu silu moguće ekološko–socijalne promjene odozdo.

2.2. Uzorak

Analizirani su podaci prikupljeni u istraživačkom projektu ISSP,⁵ modulu Okoliš, iz 2020. kojim su istraživani različiti aspekti odnosa građana većega broja zemalja, uključujući i Hrvatsku, spram pojedinih ekoloških tema (Höllinger et al., 2023). Kako su i u tom valu ISSP istraživanja prikupljeni podaci temeljem kojih su Ančić i Domazet (2015) konstruirali mjere sklonosti odrastu, ovo istraživanje predstavljalo je zadovoljavajući izvor podatka potrebnih za realizaciju postavljenoga cilja istraživanja. Slijedeći temeljnu ekološku premisu prema kojoj su ekološki problemi globalnoga karaktera, propoziciju odrasta prema kojoj sâm koncept odrasta nadilazi nacionalne granice, kao i misao da temeljne društvene promjene koje odrast zahtijeva u suvremenom globaliziranom društvu nisu zadatak pojedinačnih država (Domazet i Ančić, 2015, 466), odlučeno je da se analiza obavi na razini europskoga uzorka.⁶ Analizirani uzorak obuhvaćao je ukupno 16 zemalja: 13 zemalja Europske unije,⁷ Švicarsku kao zemlju schengenskoga prostora i članicu EFTE te Norvešku i Island kao zemlje europskoga gospodarskoga prostora. Ukupan uzorak iznosio je 24.008 sudionika starijih od 15 i više godina, od čega je u Hrvatskoj obuhvaćeno 1.000 sudionika. U realiziranom uzorku je 52% žena i 48% muškaraca. Prosječna dob realiziranoga uzorka je 51 godina. Primarno obrazovanje završilo je 3% sudionika istraživanja, njih 55% ima završenu neku vrstu srednjega obrazovanja, 42% neku vrstu višega obrazovanja, a 60% sudionika istraživanja je zaposleno.

5 The International Social Survey Programme (ISSP) je međunarodni istraživački projekt unutar kojega se provode godišnja istraživanja o različitim temama relevantnim za društvene znanosti. U Hrvatskoj projekt provodi Institut za društvena istraživanja u Zagrebu (usp. ISSP, s. a.).

6 Na taj način provedena analiza slijedila je istu analitičku logiku koju su postavili Ančić i Domazet (2015).

7 Hrvatska, Austrija, Njemačka, Francuska, Danska, Finska, Mađarska, Italija, Litva, Slovačka, Slovenija, Španjolska, Švedska.

2.3. *Analitička strategija i instrumenti*

Kako bi bio realiziran postavljeni cilj istraživanja, analizirana je povezanost dvaju mjera prihvaćanja vrijednosti ideologije odrasta koje su koristili Ančić i Domazet (2015) s obzirom na širu i užu klasnu poziciju sudionika istraživanja. Prvo, analizirana je mjera “stavovi o materijalnom žrtvovanju” (AMS), kojom se procjenjuje spremnost na žrtvu radi zaštite okoliša te intenzitet podupiranja politika koje podrazumijevaju i osobne gubitke radi zaštite okoliša.⁸ Drugo, analizirani su i tzv. “aktivni indikatori odrasta”,⁹ koji upućuju na to da bi u dihotomiji rasta i zaštite okoliša trebalo favorizirati zaštitu okoliša (Ančić i Domazet, 2015, 462).¹⁰

Vrijednosti navedenih dvaju mjera dovedene su u vezu s klasnom pozicijom sudionika istraživanja, koja je ustanovljena temeljem varijable međunarodnoga standarda klasifikacije zanimanja ISCO–08. Konceptualno, ta varijabla omogućuje definiranje klasne strukture prema osnovnim propozicijama klasne analize koju je inaugurirao Max Weber. Prema toj klasno–analitičkoj tradiciji zanimanja su osnovni čimbenici položaja na tržištu rada, a položaj na tržištu rada glavna je determinanta ekonomskoga pozicioniranja. Ta tradicija klasne analize, uz marksističku i kulturološku, tj. bourdieuovsku, predstavlja jednu od tri uvriježene paradigmatko–konceptualne polazišne točke u analizama klasnih struktura suvremenih društava. Posebice je poznata po radu engleskoga sociologa Johna Goldthorpea i primjenjivana je u brojnim istraživačkim praksama, pri čemu se obično koriste inačice od jedanaest ili sedam klasa. Dva su razloga zbog kojih je odlučeno da se klasna struktura definira temeljem klasifikacije ISCO–08. Prvo, riječ je o jednom od najiscrpnijih sustava klasifikacije zanimanja. Drugo, taj sustav klasifikacije zanimanja temelji se na vrsti posla koji se obavlja i vještinama potrebnim za njegovo obavljanje, tj. kombinira dva važna socioprofesionalna kriterija kao ishodišta socioekonomskoga pozicioniranja. Za potrebe ovoga rada definirana je klasna solucija od devet temeljnih socioprofesionalnih klasa.

2.4. *Statističke procedure*

U statističkoj obradi podataka, uz univarijatne statističke procedure — analize frekvencija odgovora i prosječnih vrijednosti, korišteni su *t*–test za nezavisne uzorke, jednosmjerna analiza varijance, χ^2 test te Kendallov τ koeficijent korelacije.

8 Skala je konstruirana temeljem identičnih čestica koje su koristili Ančić i Domazet (2015), a kojim se mjeri spremnost na plaćanje viših cijena radi zaštite okoliša, plaćanje većih poreza radi zaštite okoliša i prihvaćanja smanjenja životnoga standarda radi zaštite okoliša. Nakon rekodiranja, raspon skale je 3–15. Pouzdanost skale je zadovoljavajuća (Cronbach Alpha koeficijent iznosi 0,84).

9 Riječ je o sljedeće dvije čestice: previše brinemo oko budućnosti okoliša, a nedovoljno oko trenutnih cijena i radnih mjesta; Hrvatskoj je potreban ekonomski rast kako bi zaštitila okoliš.

10 Budući da, za razliku od istraživanja provedenoga u 2011. godine, u istraživanju iz 2020. nisu uvrštene varijable koje su činile skalu “pro–ekološko ponašanje usklađeno s odrastom” (DCPEB), te kako je od dva “pasivna indikatora odrasta” u upitnik 2020. godine uvršten samo jedan, te dvije mjere nisu analizirane.

3. Rezultati i rasprava

Prosječna vrijednost prve mjere pristajanja uz ideologiju odrasta, AMS indeksa (“stavovi o materijalnom žrtvovanju”, raspon 3–15) koja mjeri spremnost na žrtvu radi zaštite okoliša te intenzitet podupiranja politika koje podrazumijevaju i osobne gubitke radi zaštite okoliša u 2020. godini na razini uzorka analiziranih šesnaest europskih država iznosi 8,39,¹¹ što je nešto manje od teorijskoga skalarnoga prosjeka. Najveću prosječnu vrijednost toga indeksa imaju Švicarska (9,69) i Norveška (9,26), a najmanju Hrvatska (6,77), Mađarska (6,74) i Slovačka (5,96). Analizirani podatci potvrđuju nalaz Ančića i Domazeta (2015, 464) o visokoj povezanosti između bruto društvenoga proizvoda po glavi stanovnika i vrijednosti toga indeksa: u 2020. godini visina Kendallova τ koeficijenta iznosi 0,76. Na razini ukupnoga uzorka iznad teorijskoga prosjeka skale, vrijednosti 9, nalazi se 36,2% ispitanika, što indicira da oko trećine sudionika istraživanja iz navedenih 16 zemalja barem deklarativno iskazuje veću sklonost materijalnom žrtvovanju radi zaštite okoliša, a što prema teorijskomu okviru koji su ponudili Ančić i Domazet predstavlja jednu od mogućih indikacija sklonosti odrastu.

Vrijednosti drugih dvaju testiranih indikatora pristajanja uz ideološku koncepciju odrasta, tzv. aktivnih indikatora odrasta ukazuju na to da većina građana u analiziranim europskim državama u kontekstu dihotomije “rast — zaštita okoliša” i dalje ne daje prednost zaštiti okoliša. Naime, s tvrdnjom “previše brinemo o budućnosti okoliša, a nedovoljno oko trenutačnih cijena i radnih mjesta” ne slaže se 47% sudionika istraživanja, a s tvrdnjom “državi u kojoj živim potreban je ekonomski rast kako bi uspješno zaštitila okoliš” ne slaže se 33% ispitanika.

Ako se zbroje sudionici istraživanja koji na obje varijable aktivnih indikatora odrasta daju prednost zaštiti okoliša, tada je 19% takvih u analiziranom uzorku. Najviše ih je u Švicarskoj (29,6%), Islandu (25,4%) i Njemačkoj (24,5%), a najmanje u Slovačkoj (5,5%), Hrvatskoj (8,3%) i Litvi (7,8%).

Vrijednosti navedenih dvaju mjera sklonosti odrastu sugeriraju da bi novu ekološku klasu, klasni konstrukt koji bi prema Latouru i Schultzu trebao predstavljati inicijatore radikalne ekološke promjene, moglo činiti između petine (19%) i trećine (36,2%) europskoga stanovništva.

Njegov klasni profil analiziran je na dvije razine. Prvo, na razini generalnih klasnih agregacija dobivenih klasifikacijom zanimanja prema ISCO–08 indikatoru (generalna klasna razina), a zatim i na razini osnovnih grupa zanimanja (unutarklasna razina).

11 Iako se podatci ne mogu uspoređivati, budući da se uzorak europskih zemalja iz 2011. razlikuje od uzorka europskih zemalja iz 2020. godine, ta vrijednost bliska je vrijednosti koju su predstavili Ančić i Domazet (2015), a koja je iznosila 7,7. U slučaju Hrvatske, vrijednost toga indikatora malo je porasla (porast je statistički značajan $t = 5,05$, $p < 0,001$). Naime, u istraživanju iz 2011. vrijednost AMS indeksa za Hrvatsku je iznosila 6,31, a u istraživanju iz 2020. godine njegova je vrijednost iznosila 6,78.

Tablica 1. Rezultati analize na generalnoj klasnoj razini: prosječna vrijednost na skali spremnosti na materijalno žrtvovanje (AMS) i vrijednosti aktivnih indikatora odrasta

Table 1: The results of the analysis at the general class level: the average value on the Attitudes of Material Sacrifice scale (AMS) and the values of active growth indicators.

Generalne socioprofesionalne društvene klase	Udio u analiziranoj populaciji	Prosječna vrijednost na skali spremnosti na materijalno žrtvovanje ¹²	SD	Aktivni indikatori odrasta: % ne slažu se s obje tvrdnje ¹³
Upravljači i nadzornici	9,1%	9,10	2,94	19,8%
Bijeli ovratnici: visokoobrazovani stručnjaci	25,2%	9,48	2,96	29,1%
Bijeli ovratnici: tehničari i stručni suradnici	17,4%	8,70	2,88	21,4%
Bijeli ovratnici: nižepozicionirani službenici	9,8%	8,07	2,97	17,6%
Emocionalni proletarijat: uslužni i prodajni radnici	15,6%	8,02	2,95	16,0%
Radnici u obrtništvu i sličnim zanimanjima	10,2%	7,49	2,86	13,8%
Operateri, radnici na strojevima i monter	5,2%	7,35	2,94	12,8%
Elementarna radnička zanimanja (PKV i NKV radnici)	5,5%	7,23	3,05	11,5%
Poljoprivrednici	1,8%	8,10	2,97	16,2%

Kao što je iz *Tablice 1* uočljivo, najviši stupanj spremnosti na žrtvovanje radi zaštite prirode pokazuju pripadnici dvaju najviših društvenih klasa: upravljačke klase i više srednje klase visokoobrazovanih stručnjaka. Te dvije klase, uz srednju klasu niže pozicioniranih bijelih ovratnika — tehničara i stručnih suradnika, imaju i najveće vrijednosti na aktivnim indikatorima odrasta. Nasuprot njima,

12 Welch F (8, 4141) = 162,5, p < 0.01. Provedeni Tahmane post-hoc test ukazuje na to da se upravljači i nadzornici, visokoobrazovani stručnjaci te tehničari statistički značajno razlikuju od svih ostalih analiziranih društvenih *klasa*.

13 Veći intenzitet slaganja uz dvije tvrdnje koje predstavljaju aktivne indikatore odrasta indicira slabije pristajanje uz koncept odrasta.

pripadnici niže pozicioniranih društvenih klasa, posebice pripadnici radničkih klasa, po oba indikatora imaju znatno manje vrijednosti, tj. u znatno manjoj mjeri deklarativno pristaju uz pojedine propozicije odrasta. Kako bi se stekao detaljniji uvid u to koje specifične socioprofesionalne grupe iskazuju višu razinu sklonosti spram toga ideološkoga koncepta, provedena je i unutarklasna analiza, tj. analiza na razini konkretnih socioprofesionalnih kategorija koje sačinjavaju tri klasna agregata čiji pripadnici pokazuju najviše sklonosti spram odrasta.

Tablica 2. Rezultati unutarklasne analize: prosječna vrijednost na skali spremnosti na materijalno žrtvovanje (AMS) i vrijednosti aktivnih indikatora odrasta po osnovnim kategorijama zanimanja u generalnim društvenim klasama kojima je svojstvena najviša sklonost odrastu

Table 2: The results of intraclass analysis: the average value on the Attitudes of Material Sacrifice scale (AMS) and the values of active growth indicators by basic occupational categories in general social classes that are characterized by the highest inclination to degrowth.

Generalne socioprofesionalne društvene klase	Udio u analiziranoj populaciji	Prosječna vrijednost na skali spremnosti na materijalno žrtvovanje	SD	Aktivni indikatori odrasta: % ne slažu se s obje tvrdnje
<i>Upravljači i nadzornici</i>				
Izvršni direktori, viši dužnosnici i zakonodavci	1,7%	9,14	2,90	21,5%
Administrativni i komercijalni menadžeri	2,4%	8,85	2,98	19,4%
Voditelji proizvodnje i specijaliziranih usluga	3,6%	9,30	2,92	20,2%
Voditelji ugostiteljskih, maloprodajnih i drugih usluga	1,3%	8,79	2,96	17,7%
<i>Bijeli ovratnici: visokoobrazovani stručnjaci</i>				
Znanstvenici i inženjeri	4,0%	9,25	3,04	26,2%
Stručnjaci u zdravstvu	3,7%	9,74	2,90	28,5%
Stručnjaci u obrazovanju	7,6%	9,57	3,01	31,9%
Poslovni i administrativni stručnjaci	4,1%	9,08	2,80	23,8%
IKT stručnjaci	2,2%	9,27	2,99	27,4%

Stručnjaci u društvenim djelatnostima, kulturi i pravnim poslovima	3,7%	9,79	2,92	33,3%
<i>Bijeli ovratnici: tehničari i stručni suradnici</i>				
Tehničari — znanstveni i tehnički suradnici	4,2%	8,46	2,92	17,3%
Tehničko–suradničko osoblje u zdravstvu	3,2%	8,84	2,83	23,0%
Suradnici na poslovnim i administrativnim poslovima	7,3%	8,63	2,85	20,4%
Suradnici na pravnim i društvenim poslovima i poslovima u kulturi	2,0%	9,29	2,95	29,8%
Suradnici u ITK poslovima	0,8	8,55	2,88	24,5%

Rezultati provedene unutarklasne analize ukazuju na to da je ideologija odrasta, barem deklarativno, najprihvaćenija u tri socioprofesionalne frakcije visoko-obrazovnih stručnjaka — bijelih ovratnika. Riječ je o stručnjacima u društvenim djelatnostima, kulturi i pravnim poslovima, stručnjacima u obrazovanju i stručnjacima u zdravstvu. Dakle, podaci indiciraju da bi se najveći broj potencijalnih europskih “odrastnika”, ili jezgra nove ekološke klase koju zazivaju Latour i Schultz, mogao pronaći u onim frakcijama srednje klase u kojima dominiraju tzv. društveno–humanistička intelegencija i stručnjaci u zdravstvu, tj. u frakcijama koje prema uobičajenim sociološkim određenjima čine tzv. “staru” ili tradicionalnu srednju klasu. Također je indikativno da je među tri izdvojene socioprofesionalne kategorije koje iskazuju najveću sklonost odrastu najveći broj onih koji su glasači lijevice. Primjerice, čak je 61% stručnjaka u društvenim djelatnostima, kulturi i pravnim poslovima izjavilo da je na zadnjim parlamentarnim izborima glasalo za lijeve stranke. To je učinilo i 56% stručnjaka u obrazovanju, 50% suradnika na pravnim i društvenim poslovima i poslovima u kulturi te 47% stručnjaka u zdravstvu. U ostalim analiziranim društvenim klasama za lijeve stranke glasalo je 38% glasača. Upravo pripadnici spomenutih frakcija tradicionalnih srednjih klasa koji glasuju za ljevicu intenzivnije pristaju uz analizirane propozicije odrasta, što pokazuju podatci u *Tablici 3*.

Tablica 3. Prosječna vrijednost na skali spremnosti na materijalno žrtvovanje (AMS) i vrijednosti aktivnih indikatora odrasta u tradicionalnoj srednjoj klasi s obzirom na političku orijentaciju

Table 3: The average value on the Attitudes of Material Sacrifice (AMS) scale and values of active degrowth indicators in the traditional middle class according to political orientation.

Skala materijalnoga žrtvovanja ¹⁴	Stručnjaci u zdravstvu: prosječna vrijednost	Stručnjaci u obrazovanju: prosječna vrijednost	Stručnjaci u drugim djelatnostima, kulturi i pravu: prosječna vrijednost
Glasevali za lijeve stranke	11,2%	10,8%	10,5%
Glasevali za stranke centra	9,9%	10%	10,2%
Glasevali za desne stranke	6,6%	6,7%	7,2%
Aktivni indikatori odrasta ¹⁵	Stručnjaci u zdravstvu: % ne slažu se s obje tvrdnje na aktivnim indikatorima odrasta	Stručnjaci u obrazovanju: % ne slažu se s obje tvrdnje na aktivnim indikatorima odrasta	Stručnjaci u drugim djelatnostima, kulturi i pravu: % ne slažu se s obje tvrdnje na aktivnim indikatorima odrasta
Glasevali za lijeve stranke	44%	44%	53%
Glasevali za stranke centra	27%	31%	28%
Glasevali za desne stranke	11%	4%	20%

Smatram da se viša razina prihvaćanja pojedinih vrijednosnih propozicija odrasta u slučaju pripadnika tradicionalne srednje klase lijeve političke orijentacije može objasniti socioekonomskim i sociokulturnim promjenama koje su u zadnjih nekoliko desetljeća zahvaćale kapitalistička društva zapadnoga civilizacijskoga kruga, tj. utjecajem tih promjena na društveni položaj tradicionalnih

14 Statistička značajnost razlika $F(8,649) = 12,90$, $p < 0.001$.

15 $\chi^2(8)=39,5$, $p < 0.001$.

srednjih slojeva. Naime, mijene suvremenoga kapitalizma u smjeru tzv. postindustrijskoga (Bell, 1973; Touraine, 1980), novoga (Sannet, 2006), kognitivnoga (Gorz, 2015), Reckwitz (2023), mekoga (Thrift, 1997), tekućega (Bauman, 2011) ili jednostavno kasnoga kapitalizma, rezultirale su stratifikacijskim preslagivanjima i novim vidovima sociokulturnih polarizacija. Pojavili su se i novi stratifikacijski rascjepi na srednjeklasnoj razini, a koji su u bitnoj mjeri potaknuti proliferacijom i socijalnim uspinjanjem novih frakcija viših srednjih slojeva, kao i određenim formama društvene stagnacije tradicionalnih srednjih slojeva. Kasni kapitalizam potaknuo je širenje novih srednjih slojeva, koje čine pripadnici visokoobrazovane, meritokratske, kozmopolitske elite, praktikanti ne-rutinskoga i nematerijalnoga stručnoga rada. Bauman ih naziva “klasama znanja” (Bauman, 2009, 40). Njihov društveni uspon temeljio se je na raspolaganju kulturnim kapitalom i različitim kompetencijama potrebnim za zauzimanje lukrativnih pozicija u globalno konjunktturnim ekonomskim granama poput informacijsko–telekomunikacijske industrije, financija, farmaceutike, medija, energetike i sl. Prema Lindu (2020) oni su glavni čimbenici “tehnokratskoga neoliberalizma”, socioekonomskoga sustava koji nastaje uslijed ekspanzije ekonomije znanja te s njom povezanih postindustrializacijskih i globalizacijskih procesa. Sličnu tezu iznose Iversen i Sockice (2019) te Bauman ističući kako ti društveni slojevi usmjeravaju razvojne trendove suvremenih društava i na osnovu toga dominiraju nad ostalim društvenim klasama (Bauman, 2011, 119–122). Reckwitz smatra da se nove srednje klase nalaze u središtu suvremenih ekonomsko–kulturnih procesa, da se ističu kao pogonska snaga društvenoga razvitka te da se u odnosu na tradicionalnu srednju klasu, kao i u odnosu na niže klase ne razlikuju samo po resursima kojima raspolažu i po svojem mjestu u socijalnom sklopu moći, nego i po načinu »kulturnoga vođenja života« (Reckwitz, 2023, 58; 70). Naime, njihove aspiracije, stavovi i vrijednosne orijentacije, tj. kultura koju promoviraju, u znatnoj mjeri utječu na sociokulturna obilježja suvremenih društava. To je kultura individualnosti, samopotvrđivanja, samoafirmacije, karijerne orijentacije, samorazvoja i urbanoga kozmopolitizma.

Nasuprot tim propulzivnim srednjim klasama u društvima kasnoga kapitalizma stoji svijet drugih, znatno manje dinamičnih društvenih slojeva, onih koji znatno manje ili uopće ne profitiraju od recentnih ekonomskih, kulturnih i tehnoloških transformacija. Među njima su i različite frakcije tradicionalne srednje klase. Prema Reckwitzu (2023, 78) njihova stagnacija više je kulturnoga nego materijalnoga karaktera. Stoga se reakcija tih društvenih slojeva na dinamiku svojstvenu kasnomu kapitalizmu i na njegove mijene, a koje obesnažuju njihovu društvenu poziciju, izražava u afirmaciji vrijednosnoga sklopa koji naziva “kulturni esencijalizam”. Sačinjavaju ga vrijednosti kulturnoga komunitarizma, vrijednosti kojima se pokušava reafirmirati važnost kolektivnoga identiteta i društvene solidarnosti (Reckwitz, 2023, 35–38).

Dok se “kulturni esencijalizam” kao jedan vid reakcije tradicionalnih srednjih klasa na promjene koje donose transformacije kasnoga kapitalizma može tumačiti prvenstveno kao reakcija “s desna”, mišljenja sam da se promoviranje i

pristajanje uz radikalne ekološke vrijednosti, poput ideja odrasta, može tumačiti kao slična reakcija s lijeve strane. Pogotovo nakon propasti onih vizija socijalističkoga spasa koje su se zasnivale na konceptu nasilnoga rušenja kapitalizma. Naime, istaknut epifenomen razvoja kasnoga kapitalizma svakako je marketizacija klasičnih, dugo vremena od utjecaja ekonomije slobodnih društvenih sustava kao što su obrazovanje ili kultura.¹⁶ Između ostaloga, ona oslabljuje i društvenu poziciju tradicionalnih visoko obrazovanih kadrova. Umanjuju njihovu društvenu važnost, posebice važnost njihovih općekulturnih kompetencija, a na pijedestal društvene funkcionalnosti postavlja tehnokratsko–meritokratske, utilitarne, tj. “konvertibilne kompetencije” (Krastev, 2019, 120) svojstvene novim srednjim slojevima. Stoga je realno pretpostaviti kako je prihvaćenost pojedinih vrijednosnih propozicija ideologije odrasta od strane lijevo orijentiranih stručnjaka zaposlenih u obrazovanju, društvenim djelatnostima, kulturi, pravu ili zdravstvu moguća reakcija na slabljenje njihove društvene pozicije izazvane postindustrijskim i neoliberalnim transformacijama. Pristajanje uz vrijednosti koje naglašava koncept odrasta moguće je tumačiti kao odgovor tih društvenih slojeva na urušavanje društvenoga svijeta u kojem su njihove funkcije i kompetencije bile na puno većoj cijeni nego što su danas. Stoga se i prihvaćenost ideja o nužnosti prigušivanja ekonomskoga rasta u kasnom kapitalizmu na posredan način uklapa u ono što Reckwitz (2023, 15) naziva “lijevom nostalgijom” koja »čezne za većom socijalnom jednakošću i jakom socijalnom državom, te vraća pogled na razdoblje pučkih stranaka i povezujućih udruga, široke srednje klase i navodno mirnijeg života«.

S druge strane, iako čelnici ekoloških stranaka i pokreta obično ističu da zelena tranzicija mora ići u korist većine stanovništva, da dobitnik zelene tranzicije treba biti ona većina koja “živi od svojega rada”, analizirani podaci ukazuju na to da društveni slojevi koji čine društvenu većinu, oni koji na stratifikacijskoj ljestvici zauzimaju pozicije niže od srednje klase, ne iskazuju veću sklonost radikalnijim inačicama ekoloških transformacija,¹⁷ čime i ovo istraživanje potvrđuje nalaze Ančića i Domazeta (2015, 464) da u većini europskih zemalja prevladava stanovništvo koje je usmjereno prema “neodrživosti”.

Zaključak

Najviše vrijednosti na analiziranim indikatorima pristajanja uz ideologiju odrasta imaju građani razvijenijih europskih zemalja te pripadnici triju, prema weberovskoj klasnoj tradiciji definiranih društvenih klasa. To upućuje na to da je u slučaju odrasta riječ o ideološkom konceptu uz koji u većoj mjeri pristaju

16 Riječ je o procesu koji je Karl Polanyi slikovito opisao sintagmom “dovoljega mlina” — nametanja ekonomskih načela kao dominantnih u svim društvenim sferama (Polanyi, 1999).

17 Svi slojevi ispod srednje klase imaju nižu prosječnu vrijednost od prosječne vrijednosti prihvaćanja odrasta na ukupnoj analiziranoj europskoj populaciji (8,39), kao i niži postotak prihvaćanja obje tvrdnje koje predstavljaju aktivne indikatore odrasta.

pripadnici onih društvenih klasa koje po većini ekonomskih, kulturnih i političkih kriterija zauzimaju dominantne društvene pozicije. Međutim, ako se analitička optika izoštri, tj. ako se usmjeri na unutarklasnu perspektivu, uočava se da je snažnije pristajanje uz testirane propozicije odrasta svojstveno pripadnicima onih frakcija srednje klase koje prema uobičajenim sociološkim određenjima čine tzv. staru ili tradicionalnu srednju klasu. To su profesionalci u društvenim djelatnostima, kulturi, pravnim poslovima, obrazovanju i zdravstvu. Objašnjenje takvoga profila potencijalnih “odrastnika” pružaju socioekonomske i sociokulturne promjene svojstvene kasnom kapitalizmu koje umanjivanjem vrijednosti općekulturnih kompetencija slabe društvenu poziciju tradicionalnih srednjih klasa. S druge strane, u suvremenim europskim društvima, izvan korpusa dominantnih društvenih klasa još uvijek se ne razaznaje masivnija socijalna baza koja bi uspostavila ekologiju kao snažniju, prevratničku političku silu, a što zazivaju Latour i Schultz. U takvoj konstelaciji ideje o radikalnoj ekološkoj transformaciji, poput onih o odrastu ili “novoj ekološkoj klasi”, očito još uvijek funkcioniraju primarno kao jedna od manifestacija lijevih teorijsko–ideoloških aspiracija ili kao apstraktni socijalno–filozofski koncepti nedovoljno snažnoga mobilizacijskoga potencijala. Izgleda da kapitalizam kao društveno–ekonomski sustav velikoj većini građana u ekonomski razvijenim društvima još uvijek pruža niz zadovoljavajućih socioekonomskih i sociokulturnih benefita. Ispada da se zagovornici koncepta koji smjeraju njegovoj radikalnoj transformaciji, koja bi trebala slijediti uz radikalne ekološke promjene, susreću s problemom koji je prije pola stoljeća naznačio jedan od njihovih ideoloških predšasnika — Herbert Marcuse (1968): »Problem s kojim se suočavamo potreba je za oslobođenjem, ne od siromašnog društva, već od društva koje u velikoj mjeri razvija materijalne pa i kulturne potrebe čovjeka — društva koje, da se poslužimo sloganom, isporučuje dobra sve većem dijelu populacije. A to podrazumijeva da se suočavamo s oslobođenjem od društva u kojem za oslobođenjem očito ne postoji masovna baza.«

Literatura

- Abercrombie, Nicholas; Hill, Stephen; Turner, Bryan S. (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Ančić, Branko; Domazet, Mladen (2015). Potential for degrowth: Attitudes and behaviours across 18 European countries. *Teorija in praksa*, 52(3), 456–475.
- Bauman, Zygmunt (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran,
- Bauman, Zygmunt (2011). *Tekuća modernost*. Zagreb: Pelago.
- Bell, Daniel (1973). *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Brajdić Vuković, Marija; Ančić, Branko; Domazet, Mladen (2020). Values underpinning a degrowth transformation of the socio-political system. *Traditiones*, 49(1), 141–158.
- Domazet, Mladen; Dolenc, Danijela (2016). Odrast kao obnova utopijskih energija. U: D'Alisa et al. (ur.), *Odrast: Pojmovnik za novu eru* (str. XI–XXVII). Zagreb: Fraktura.
- Domazet, Mladen; Dolenc, Danijela; Ančić, Branko (2012). *We Need to Change: Mapping Croatia's potential for sustainable development*. Zagreb: Heinrich Böll Stiftung.

- Duverger, Timothée (2020). Degrowth: the history of an idea. *Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe*, 22. lipnja. <https://ehne.fr/en/node/12253> (28.6.2024.)
- Gorz, André (2015). *Nematerijalni rad*. Zagreb: Tim press.
- Höllinger, Franz; Hadler, Markus; Eder, Anja (2023). International Social Survey Programme: Environment IV — ISSP 2020. *GESIS*, ZA7650 Data file Version 2.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.14153>.
- IPE (s. a.). O IPE-u. *Institut za političku ekologiju*, <http://ipe.hr/ipe/o-nama/> (28.6.2024.)
- ISSP (s. a.). The International Social Survey Programme. <https://issp.org/about-issp/> (28.6.2024.)
- Iversen, Torben; Soskice, David (2019). *Democracy and Prosperity Reinventing Capitalism through a Turbulent Century*. Princeton: Princeton University.
- Kalanj, Rade (2010). *Ideologija, utopija, moć*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Koprek, Ivan (2019). “Održivi razvoj” i procesi globalizacije. U: I. Koprek (ur.), *Održivi razvoj, ekologija i poslovna etika* (str. 27–34). Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- Krastev, Ivan (2019). *Što nakon Europe?* Zagreb: Tim press.
- Latour, Bruno; Schultz, Nikolaj (2023). *Memorandum o novoj ekološkoj klasi*. Zagreb: AGM.
- Lind, Michael (2020). *The New Class War: Saving Democracy from the Managerial Elite*. London: Portfolio.
- Marcuse, Herbert (1968). Liberation from the Affluent Society. U: David Cooper (ur.), *The Dialectics of Liberation* (str. 175–192). Baltimore: Penguin.
- Polanyi, Karl (1999). *Velika preobrazba*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Reckwitz, Andreas (2023). *Kraj iluzija: Politika, ekonomija i kultura u kasnome modernizmu*. Zagreb: Tim press.
- Sennett, Richard (2006). *The Culture of the New Capitalism*. Yale: Yale University.
- Thrift, Nigel (1997). The Rise of Soft Capitalism. *Cultural Values*, 1(1), 29–57.
- Tomašević, Luka; Jeličić, Ana (2021). Kratka povijest humane ekologije i ekoteologije. *Služba Božja*, 61(4), 486–510.
- Touraine, Alain (1980). *Postindustrijsko društvo*. Zagreb: Globus.

*The New Ecological Class**The Traditional Middle–Class Left as a „Preacher“ of the Ideology of Degrowth*

Ivan Burić*

Summary

Based on the theoretical conception of Latour and Schultz, extensive ecological transformation requires a clearly defined class actor. Some indicators of value orientation that converge with the ideological concept of so-called degrowth were tested. Analysis was performed on data collected within the ISSP 2020 research project. Results indicate that the highest values of agreement with the propositions of the degrowth ideology are recorded among citizens of the more developed European countries and among left-oriented members of three typical factions of the traditional middle class: professionals in the social sector, culture, legal affairs, education and healthcare. The reasons why there has been detected in these social strata the largest number of those who agree with the concept of radical ecological transformation could be explained by the stratification and sociocultural polarizations of late capitalism. Also, the results of the analysis conducted indicate that a declarative readiness for a radical ecological transformation is much less salient in stratification positions below the middle class, which confirms the findings of some previous research that in most European countries the largest share of the population is not ready for radical ecological changes. Therefore, the mass social base that would establish ecology as a „political force“, which Latour and Schultz insist on, momentarily is not clearly identifiable in the structure of the social corpus of contemporary European societies.

Keywords: *degrowth; new ecological class; new middle classes; traditional middle class; postindustrialization; capitalism*

* Ivan Burić, Ph.D., Associate Professor, Faculty of Croatian Studies, University of Zagreb. Address: Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: iburic@fhs.hr